

Monitor

Willem Wagenaar
Anne Frank Stichting

Extr eem rech ts

in Nederland
2020

Inhoud

1	
Inleiding	4
2	
Afbakening	5
3	
Extreemsrechtse organisaties	
3.1 Verandering in 2015 en 2016	9
3.2 Ideologie en Thema's	9
3.3 Organisatorische veranderingen	13
3.4 Gevolgen toenemend belang internet	14
4	
Omvang en betekenis	
4.1 Aanhang van offline extreemrechtse organisaties	17
4.2 Vormen van online rechtsextremisme	18
4.3 Extreemrechtse publieke manifestaties	21
4.4 Gevaarzetting	23
5	
Respons	
5.1 Bestuurlijke respons	28
5.2 Strafrechtelijke respons	30
5.3 Curatieve en preventieve respons	33
5.4 Maatschappelijke omgang met extreemrechts	34
6	
Conclusie	36
Literatuur	38

1. Inleiding

In deze monitorrapportage rechtsextremisme wordt aandacht besteed aan de ontwikkeling van het extreemrechtse veld in Nederland in 2020. Dit gebeurt in een longitudinale context, waarbij we de onderzoeksperiode steeds binnen het kader van een langere ontwikkeling plaatsen.

Wij besteden eerst aandacht aan definitie en afbakening van het begrip extreemrechts. Vervolgens geven we inzicht in verschijningsvormen en manifestaties van extreemrechts. Ten slotte gaan we in op verschillende vormen van (overheids)respons op het verschijnsel.

Voor de samenstelling van dit overzicht is gebruik gemaakt van open bronnen, in belangrijke mate primaire bronnen: publicaties, websites en andere digitale mediakanalen van extreemrechtse organisaties en hun aanhang, gesprekken met (voormalige) rechtsextremisten en observaties van publieke activiteiten (demonstraties) van deze organisaties. De verzamelde data zijn verder geanalyseerd en ingekaderd met behulp van bestaande literatuur over rechtsextremisme in Nederland en vergeleken en geduid met inzichten van andere waarnemers van het extreemrechtse veld.

2. Afbakening en definitie

In deze rapportage hanteren we een definitie¹ van extreemrechts:

Extreemrechtse organisaties zijn organisaties met een meer of minder uitgesproken ideologie die in belangrijke mate wordt gekenmerkt door varianten van oriëntatie op het 'eigene', varianten van afkeer van het 'vreemde', waarbij een onderscheid tussen het eigene en het vreemde primair gebaseerd is op etnische verschillen. Verder kenmerkt deze ideologie zich door een hang naar een meer autoritaire staatsvorm.

Centraal in de definitie staat de ideologie van een organisatie, met de nadruk op onderscheid tussen het eigene en het vreemde. Het draait bij het eigene om de manier waarop een groepering de eigen groep afbakent en op welke kenmerken de vreemde groep daarvan wordt onderscheiden.

Kenmerkend voor extreemrechtse organisaties is dat deze afbakening van het eigene en het vreemde in belangrijke mate zichtbaar is binnen de ideologie én dat het eigene en het vreemde afgebakend worden op basis van etnische verschillen. Het eigene wordt als homogeen geheel gezien, het 'eigen volk' of het 'eigen ras' bijvoorbeeld, met eenzelfde etniciteit, een gezamenlijke en homogene culturele identiteit of een gezamenlijk 'volksbelang'. Het vreemde daarentegen kan vele gezichten hebben: migranten, mensen met een andere huidskleur of ander 'ras' bijvoorbeeld. Het wordt, als dialectische tegenhanger van het eigene, vooral afgebakend door wat het eigene – in etnisch opzicht – niet is. In de praktijk wordt dit etnisch vreemde –– afhankelijk van ideologische achtergrond, context en tijdsgewricht – op verschillende manieren geformuleerd. Gaat het de ene keer om biologisch afgebakende groepen, zoals 'zwarten' of 'Joden', een andere keer gaat het meer om nationaal, etnisch of religieus afgebakende groepen zoals 'Marokkanen', 'buitenlanders', 'asielzoekers' of 'moslims'.

Een andere zeer belangrijk aspect van de definitie is de hang naar een meer autoritaire staatsvorm. Dat moet in mindere of meerdere mate zichtbaar zijn in de ideologie van een organisatie. Ook dit aspect van rechtsextremisme kan zich op verschillende manieren voordoen:

Soms in de concrete wens naar een dictatoriale bestuursvorm, al of niet verwijzend naar nationaalsocialistische of fascistische regimes in het verleden of in de wens

¹ — Deze definitie is afgeleid van de definitie zoals die door Van Donselaar (Moors, 2009) is opgesteld.

naar autoritaire of meer ‘illiberale’² bestuursvormen in het heden. Soms door in algemenere termen en voortdurend stil te staan bij het falen van de democratische rechtstaat en voorstellen te doen voor meer autoritaire alternatieven.

Over de definitie van extreemrechts bestaat veel debat. En dat is niet voor niets. Het bestempelen van een gedachtegoed, organisatie of actie als extreemrechts heeft consequenties. Het extreme van een ideologie of activiteit weerspiegelt de mate van maatschappelijke en politieke acceptatie, die in het geval van extreem gedachtegoed klein is. Het staat immers te ver buiten de kaders die breed gezien worden als politiek acceptabel. Daarnaast kan het stempel ‘extreemrechts’ in specifieke situaties ook juridische gevolgen hebben. In Duitsland geldt er een wettelijk onderscheid tussen extreemrechtse en radicaalrechtse organisaties (Mudde, 2019, p. 5), waarbij extreemrechtse organisaties onderwerp van formele repressie kunnen zijn en radicaalrechtse niet. In Nederland geldt dit formele onderscheid niet, maar kan extremistisch gedachtegoed of gedrag leiden tot belangstelling van inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Tenslotte kan de term extreemrechts ook als een negatief stigma werken, waarmee een organisatie die dat etiket toebedeeld krijgt, als maatschappelijke of politieke outcast gezien kan worden of zelfs worden gecriminaliseerd.

Naast de door ons gebruikte definitie, bestaan er vele anderen. Cas Mudde schreef in 1996 een artikel (Mudde, 1996) waarin hij 26 verschillende definities van ‘right-wing extremism’ onderscheidt met 58 verschillende unieke kenmerken.

In een recente publicatie wordt door Bjørge & Ravndal (2019) onderscheid gemaakt tussen radicaalrechts en extreemrechts. De term extreemrechts zou gebruikt moeten worden voor organisaties die het fundament van democratie, volkssoevereiniteit en bestuur op basis van meerderheden, afwijzen. Dergelijke groepen zijn revolutionaire organisaties die streven naar een dictatuur of autocratie. Het gaat hierbij meestal om neonazistische groeperingen. Radicaalrechts ondersteunt volgens deze auteurs weliswaar de basis van democratie (stemmen, parlement), maar wijst fundamentele onderdelen van liberale democratie af, zoals minderheidsrechten, rechtstaat, mensenrechten en scheiding der machten.

2 — Met ‘illiberaal’ wordt een samenleving aangeduid, waar weliswaar sprake is van verkiezingen, maar waar verdere democratische en rechtstatelijke waarborgen (verregaand) zijn uitgekleed.

Mudde (2019, pp. 5-9) neemt deze definiëring over. Omdat radicaalrechts volgens Mudde in de eenentwintigste eeuw in de meeste gevallen ook populistisch is, spreekt hij in veel gevallen van *populist radical right parties* (PRRP's), waartoe hij alle radicaalrechtse partijen rekent die zich ook kenmerken door nativisme, strenge ideeën over *law and order* en zich afzetten tegen een elite.

Naast academische definities worden er ook binnen bestuur en beleid definities gebruikt om aan te geven welke groepen en politieke ideeën als rechtsextremistisch en welke als extreemrechts moeten worden gezien.

De NCTV (Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid) maakt een onderscheid tussen rechtsextremisme en extreemrechts. Extreemrechtse activisten acteren binnen de wet, terwijl rechtsextremisten de wet overtreden.

De AIVD (Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst) ziet rechtsextremisme als een subklasse van extremisme. Extremisme is volgens de AIVD: "Het actief nastreven en/of ondersteunen van diepingrijpende veranderingen in de samenleving die een gevaar kunnen opleveren voor (het voortbestaan van) de democratische rechtsorde, eventueel met het hanteren van ondemocratische methodes die afbreuk kunnen doen aan het functioneren van de democratische rechtsorde. De gebruikte ondemocratische methodes kunnen zowel gewelddadig als niet-gewelddadig zijn."³ De AIVD spreekt van rechtsextremisme "als aan [de] definitie van extremisme wordt voldaan en daarbij een of meer van de volgende denkbeelden centraal staan: vreemdelingenhaat, haat jegens vreemde (cultuur)elementen, ultranationalisme." Verder meldt de dienst expliciet: "(Ultra)rechtse of (ultra)linkse partijen of organisaties die binnen de kaders van de democratische rechtsorde opereren, vallen vanzelfsprekend niet onder de definitie van extremisme."

De door de NCTV en AIVD gehanteerde definities laten inhoudelijk nauwelijks verschil zien met onze definitie. Hier staan ook het etnisch onderscheid en antidemocratisch gedachtegoed centraal. Het belangrijkste verschil tussen deze overheidsdefinities en onze definitie ligt in de rol die het

3 — Zie: www.aivd.nl/onderwerpen/extremisme
(14.3.2022)

respecteren van wettelijke kaders speelt bij de afbakening. De NCTV hanteert een aparte categorie voor extreemrechtse activisten die binnen de kaders van de wet opereren. De AIVD onderscheidt (ultra)rechtse partijen die binnen de kaders van de democratische rechtsorde opereren en daarom niet onder extremisme vallen.

De typering van bepaalde organisaties op basis van het respecteren van wettelijke kaders is vanuit overheids-, handhavings- en veiligheidsperspectief goed te begrijpen. Maar voor een volledige beschouwing van het extreemrechtse landschap voldoet deze afbakening onvoldoende. Immers moeten ook groepen en partijen worden betrokken, die overduidelijk streven naar een racistisch en ondemocratisch ideaal, maar dat vooralsnog willen bereiken door actief te zijn binnen de kaders van het strafrecht en de democratische rechtsorde.

In deze rapportage worden dergelijke onderscheiden niet gemaakt. Op basis van onze aan het begin van deze paragraaf beschreven definitie hanteren wij extreemrechts en rechts-extremistisch als synoniemen.

3. Extreem- rechtse organisaties

In deze paragraaf wordt een overzicht gegeven van het extreemrechtse landschap in de periode 2015-2020. Dat is een beschrijving op hoofdlijnen.⁴ Om de ontwikkelingen in 2020 te begrijpen moet er in longitudinale context worden gekeken, omdat er vanaf 2015 een aantal trends zichtbaar zijn, die in 2020 zijn doorgezet.

3.1 Verandering in 2015 en 2016

In de jaren 2015 en 2016 was er sprake van een aantal gebeurtenissen in de wereld met de nodige impact op het extreemrechtse veld in Nederland. In 2015 en 2016 kwam een vluchtelingenstroom richting Europa vanuit – voornamelijk – Syrië. Grote groepen vluchtelingen bereikten ook Nederland en moesten hier worden opgevangen, wat veel en vaak heftige reacties teweegbracht onder de Nederlandse bevolking. Daarnaast vonden er in diezelfde jaren enkele zeer zware terroristische aanslagen vanuit islamitische hoek plaats in Europa, waaronder de aanslagen op het Franse satirische blad *Charlie Hebdo*, de Bataclan en in Zaventem, Nice en Berlijn. Verder was 2016 het jaar waarin de Amerikaanse presidentsverkiezingen plaatsvonden en Donald Trump werd gekozen. Deze verkiezingen zorgden voor veel optimisme bij Nederlands extreemrechts. Ten eerste vanwege het in een aantal gevallen herkenbare narratief van Trump, Ten tweede omdat in het kielzog van Trump ruimte was voor groei in volume en in betekenis van Amerikaanse extreemrechtse organisaties, die op hun beurt grote invloed hadden op ideeën en strategieën van Nederlands extreemrechts. Tenslotte was 2016 het jaar waarin het zwartepietendebat in Nederland sterk polariseerde en radicaliseerde.

Deze ontwikkelingen zorgden voor snelle en blijvende veranderingen in het Nederlands extreemrechtse landschap. Er was sprake van:

- een verschuiving in ideologie en thema's (§3.2);
- organisatorische veranderingen (§3.3).

3.2 Ideologie en Thema's

Ideologie

De afgelopen jaren hebben er enkele ontwikkelingen plaats gevonden ten aanzien van de ideologische lijnen die in Nederlands extreemrechts dominant zijn.

4 — Details over de verschillende extreemrechtse organisaties in Nederland staan afdoende beschreven in de *Factsheet Extreemrechts in Nederlandse Gemeentes*.

Zie: www.annefrank.org/nl/over-ons/onderzoek/sociaal-onderzoek/onderzoek-naar-rechts-extremisme/dossier-extreemrechts/

Ten eerste is er sprake van de opkomst en groeiende populariteit van de zogenaamde omvolkingstheorie. Het gaat hier om een samenzweringstheorie, die stelt dat er sprake is van een bewuste strategie om te komen tot een vernietiging van de autochtone blanke Europese bevolking. De kern daarvan is dat er een demografische ramp op het Westen afkomt. De oorspronkelijke blanke bevolking zou langzaam vervangen ('omgevolkt') worden door mensen die hun etnische wortels ergens anders hebben liggen en een andere huidskleur hebben. Dat zou het gevolg zijn van zowel migratie als lage geboortecijfers onder autochtone blanken. Maar dit is, volgens de aanhangers van deze theorie, geen toeval. Het is een bewust beleid van de 'linkse elite', de machthebbers en media, daarin gesteund door kwaadaardige krachten op de achtergrond (bijvoorbeeld een internationale elite of in sommige gevallen Joden) om immigratie mogelijk te maken en zelfs te bevorderen. En met dat migratiebeleid wordt een kwade opzet beoogd, namelijk de vernietiging van het blanke ras. Daarmee richten aanhangers van deze theorie zich tegen migranten, maar vooral tegen de 'elite' die schuldig is aan de komst en aanwezigheid van migranten.

Deze samenzweringstheorie heeft binnen extreemrechts veel steun gevonden en wordt vaak ingezet als verklaarend kader voor maatschappelijke ontwikkelingen en ook bij het kiezen van actiedoelen. De populariteit van deze theorie is breed. Ook binnen partijen als de Partij voor de Vrijheid (PVV) en Forum voor Democratie is deze theorie door prominenten omarmd.

Parallel aan de opkomst van deze omvolkingstheorie was er nog een andere ideologische ontwikkeling zichtbaar binnen het extreemrechtse veld. In de schaduw van de Tweede Wereldoorlog was het decennialang heel lastig om in Nederland openlijk antisemitische meningen te verkondigen of het in politieke context over menselijke 'rassen' te hebben. Veel extreemrechtse organisaties deden dat dan ook niet, of alleen achter gesloten deuren. Na de verkiezingswinst van Donald Trump in 2016 is in zijn slipstream ook de Amerikaanse Alt-Right-beweging⁵ populair geworden. De radicale racistische en antisemitische (*white-supremacy*-) ideeën van de Alt-Right hebben ook in West-Europa en in Nederland voet aan de grond gekregen. Extreemrechtse organisaties

5 — Alt-Right (afkorting van 'Alternative Right') is een beweging die is ontstaan in de Verenigde Staten. Het doel was een om een samenwerking tussen veel verschillende extreemrechtse organisaties met zeer diverse achtergronden te organiseren. Alt Right kreeg vooral vorm op het internet en wist tijdens de verkiezingscampagne van Donald Trump veel ideologische invloed te krijgen. Daarmee werd het ook een inspiratiebron voor extreemrechtse bewegingen in andere landen, waaronder Nederland.

lijken zich sinds die tijd steeds veiliger te voelen om binnen het huidige publieke debat antisemitische of racistische onderwerpen aan te snijden. Dat gebeurt ook door het omarmen van de eerdergenoemde omvolkingstheorie in extreemrechtse kringen. Deze samenzweringstheorie kent veel steun in extreemrechtse kringen en krijgt daar bovendien in een aantal gevallen een antisemitische connotatie: Joden zouden degenen zijn die achter de schermen deze 'omvolking' organiseren.

Thema's

Diverse ontwikkelingen sinds 2015 hebben invloed gehad op de thema's van extreemrechts in Nederland.

Een eerste belangrijk thema dat van grote invloed was, is de vluchtelingenproblematiek in 2015/2016. Zoals al eerder gezegd, kwamen vanaf de zomer van 2015 grote groepen vluchtelingen naar Europa en Nederland, vooral afkomstig uit het door oorlog geteisterde Syrië. De opvang van deze vluchtelingen bleek in grote delen van Europa voor felle debatten en protesten te zorgen, zo ook in Nederland. Extreemrechtse groepen haakten vanaf het najaar van 2015 in op de onrust rond de komst en opvang van deze vluchtelingen. Naast moslims en de islam kwamen daarmee ook vluchtelingen naar voren als speerpunt van het extreemrechtse politiek activisme, waarbij ook steeds nadrukkelijk verbanden werden gelegd tussen deze vluchtelingen, de islam en islamitisch geïnspireerde terreur. Regelmatig was er sprake van de betrokkenheid van extreemrechtse organisaties bij de protesten tegen de opvang van vluchtelingen, waarbij ook (lokale) politiek en overheid fel werden bekritiseerd vanwege het toelaten van asielzoekers.

Een tweede thema dat vanaf het najaar van 2016 werd aangegrepen door extreemrechtse organisaties, was, zoals al eerder gesteld, de discussie rond de figuur van Zwarte Piet. De maatschappelijke onrust die deze discussie sinds enkele jaren veroorzaakt, werd door verschillende extreemrechtse groepen opgepikt en tot speerpunt van actie gemaakt. In 2014 en 2015 was de landelijke intocht van Sinterklaas al het decor van protesten van voor- en tegenstanders van Zwarte Piet. Bij beide gelegenheden waren ook extreemrechtse activisten aanwezig en betrokken bij incidenten. In de daaropvolgende jaren verharde en radicaliseerde de protes-

ten rond Zwarte Piet. De actievoerders concentreerden zich niet meer op de landelijke intocht, maar waaierden uit naar de hele Sinterklaasperiode en naar alle uithoeken van het land. Regelmatig was er sprake van inbreng en aanwezigheid van extreemrechtse groepen of activisten bij pro-zwartepietprotesten. Maar vanaf 2018 kwamen groepen voetbalhooligans vaker in beeld als belangrijkste aanjagers van onrust. Na een aantal forse ordeverstoringen bleken lokale besturen steeds beter in staat om deze confrontaties te voorkomen of in de hand te houden met allerhande ordemaatregelen: gebiedsverboden, het toewijzen van gescheiden demonstratielocaties voor verschillende groepen, strenge controles bij het betreden van het gebied waar de Sinterklaasintocht plaatsvond.

Naast op confrontatie gerichte acties, voerden extreemrechtse groepen ook acties waarbij zijzelf verkleed als Zwarte Piet optreden op plaatsen waar dat niet gewenst is, zoals bij intochten waar Zwarte Pieten niet meer meelopen. Een enkele keer hebben groepen extreemrechtse activisten als Zwarte Piet verkleed een bezoek gebracht aan woonhuizen van personen of aan organisaties die zich uitspraken tegen Zwarte Piet. Zo werd bij enkele privéwoningen van anti-zwartepietactivisten gedemonstreerd. Ook werden raadsvergaderingen van Nederlandse gemeentes demonstratief bezocht. Tenslotte werd ook bij scholen en andere instellingen waar Zwarte Piet was afgeschaft actie gevoerd. Verder werden er de afgelopen jaren veel scholen, gemeentehuizen, bibliotheken en burgemeesterswoningen beklad ten gunste van Zwarte Piet.

Een derde thema dat in 2020 door extreemrechts werd omarmd is het protest tegen beperkende coronamaatregelen. Er is in 2020 een brede beweging ontstaan, die zich uit heel verschillende motieven verzet tegen verschillende onderdelen van het coronabeleid. Aan deze protesten doen vanaf het begin ook extreemrechtse individuen mee, soms in groepsverband en soms ook betrokken bij gewelddadigheden rond deze demonstraties. In alle gevallen betrof het aantal extreemrechtse deelnemers echter een kleine minderheid van de totale groep van corona-activisten. Op het grote geheel van de corona-acties is de invloed van extreemrechtse activisten bij de gang van zaken rond de demonstraties dus grotendeels te verwaarlozen (NCTV, 2021). De AIVD stelt in haar jaarverslag over 2020 echter wel dat er sprake is van

ideologische invloed: “Extreemrechtse ideeën bereikten ook een groter publiek omdat rechtsextremisten voet aan de grond kregen bij anti-overheidsdemonstraties. Zo bestaan er inmiddels complottheorieën over corona die een variant zijn op de zogeheten omvolkingstheorie – het idee dat “de Joden de rest van de bevolking willen vervangen” (AIVD, 2021). Tegelijkertijd is binnen extreemrechts geen duidelijke ideologische lijn zichtbaar tegen de aanpak van corona. Deelname aan de coronaprotesten door rechtsextremisten lijkt in de meeste gevallen beter te verklaren vanuit algemeen protest tegen de ‘onderdrukking’ door de linksliberale overheid. Wel is bij sommige rechtsextremisten dezelfde complotgedachte zichtbaar als bij een deel van de anti-corona-activisten; er zou sprake zijn van een internationaal georganiseerd beleid om tot een wereldregering te komen en om de bevolking te onderdrukken. Corona zou daarvoor bedacht zijn of misbruikt worden om door middel van angst voor de pandemie controle en onderdrukking van de bevolking te organiseren.

3.3 Organisatorische veranderingen

De afgelopen jaren hebben de nodige organisatorische veranderingen voor extreemrechts gekend, vooral op het gebied van online activisme, maar ook ten aanzien van meer losse organisatievormen.

Bij extreemrechtse organisaties die al langere tijd bestaan zijn de veranderingen beperkt. Er is al jarenlang sprake van veel persoonlijke animositeit, gebrek aan organisatorische capaciteiten en deugdelijk leiderschap.

Digitalisering

Waar de aanhang van extreemrechtse organisaties momenteel slecht georganiseerd is en klein, is tegelijkertijd zichtbaar dat op verschillende digitale locaties wel sprake is van groeiende aanhang voor extreemrechts.

Het internet had van oudsher een beperkte rol binnen Nederlands extreemrechts. Internet was lang een plek waar extreemrechtse organisaties alleen hun eigen boodschap verkondigden. Ze slaagden er zelden in om mensen via het internet te werven voor activiteiten, nieuwe leden te rekruteren of acties te organiseren. Tegelijkertijd waren er plekken op het internet, die losstonden van die organisaties, waar extreemrechtse individuen zich digitaal verzamelden om

ideeën en meningen te delen en te bediscussiëren. Dat bleek in veel gevallen om een andere groep personen te gaan, dan de betrokkenen bij ‘echte’ organisaties. Deze digitale rechts-extremisten werden op hun beurt zelden actief buiten het internet om. Zij werden door de achterban van bestaande organisaties vaak denigrerend beschreven als ‘keyboard warriors’ of ‘toetsenbordriders’.

Sinds enige jaren is dat beeld echter veranderd. Die twee werelden, offline en online, zijn veel meer wisselwerking gaan vertonen. Extreemrechtse organisaties zijn veel actiever geworden in gebruik van het internet voor verschillende doelen als propaganda, organisatie, mobilisering en rekrutering. Daarnaast zijn personen die op digitale wijze in het extreemrechtse veld terecht zijn gekomen steeds vaker ook zichtbaar met activiteiten in de echte wereld. Tenslotte blijken internet en sociale media in toenemende mate zelf plekken te zijn geworden waar activisme ontplooid kan worden. Denk daarbij aan het organiseren van petitie, verspreiden van oproepen, het beledigen, confronteren, ontmaskeren of bedreigen van tegenstanders en het uitvoeren van digitaal ‘geweld’, zoals hacken, DDOS-aanvallen of kaping van webpagina’s of accounts.

3.4 Gevolgen toenemend belang internet

Drie zichtbare gevolgen van het toenemende belang van internet binnen extreemrechts zijn de internationalisering, het ontstaan van fluïde netwerken in Nederland en flitsradicalisering van jongeren.

Een eerste gevolg van het toenemende belang van internet voor extreemrechts in Nederland is de internationalisering van de beweging. Daarbij valt vooral op dat er op ideologisch vlak veel meer invloed zichtbaar is van Noord-Amerikaanse inspiratiebronnen, waar inspiratie eerder vooral beperkt bleef tot Europees extreemrechts gedachtegoed. Ook zijn er voorbeelden waarbij jonge Nederlanders zich aansloten bij internationale extreemrechtse online gemeenschappen met uitgesproken gewelddadige doelen. Zo werden in december 2021 twee jongemannen veroordeeld voor deelname aan een terroristische organisatie. Zij waren betrokken bij in internationale rechtsextremistische organisatie en plaatsten in Telegram-kanalen opruiende berichten.⁶

Een tweede gevolg is het ontstaan van allerhande minder gestructureerde extreemrechtse initiatieven. Derge-

6 — Rb. Rotterdam 2-12-2021, ECLI:NL:RBROT:2021:11857 en ECLI:NL:RBROT:2021:11858

lijke groepen zijn anders opgebouwd dan klassieke groepen die vaak een min of meer formele structuur kennen met een leiding of bestuur, een vast kader en een min of meer vaste aanhang. Deze nieuwe groepen, die ook wel getypeerd worden als fluïde netwerken, bestaan uit extreemrechtse personen die in wisselende samenstellingen middels of op internet zijn georganiseerd. In de praktijk levert dit initiatieven op met een vrij spontaan karakter, meestal zonder veel ideologische diepgang, waarvan het vaak onvoorspelbaar is hoe aangekondigde activiteiten er uit zullen zien. Vaak blijkt pas op het moment van een actie of een aangekondigde activiteit door gaat, op welke plaats en wat de opkomst en intenties van de groep zijn.

Een derde gevolg is dat er bij online extreemrechtse gemeenschappen sprake lijkt te zijn van een ander radicaliseringsprofiel dan bij andere extreemrechtse groepen. Er zijn recent enkele voorbeelden bekend geworden⁷ van extreemrechtse online gemeenschappen waar jongeren bij betrokken raakten die elkaar in de meeste gevallen alleen online en anoniem ‘kenden’. Binnen dergelijke groepen is een dynamiek zichtbaar, waarbij deelnemende jongeren in zeer korte tijd bijzonder radicale keuzes gingen maken in hun politieke oriëntatie en hun ogenschijnlijke bereidheid om over te gaan tot ernstig of zeer ernstig geweld. We kunnen gezien deze snelle en heftige radicalisering spreken van flitsradicalisering. Wat hier meespeelt is dat deze jongeren, in anonimiteit en onbekendheid met elkaar, een digitale groep bestoken met grove overdrijvingen, stoerdoenerij en leugens, waarbij geweld, geweldgebruik en (vuur)wapenbezit terugkerende thema’s zijn. Omdat deze extreme uitingen voor nieuwkomers bij de groep als reëel overkomen en de norm lijken te zijn om mee te kunnen doen, passen die nieuwkomers zich vaak in zeer korte tijd (enkele dagen) aan aan deze groeps-mores. Op deze wijze wordt de drempel tot extremistisch gedachtegoed en gedrag bij deze jongeren snel verlaagd. Zo kan er snel een acceptatie van extreemrechts gedachtegoed en tolerantie voor geweld ontstaan. Daarnaast mist er bij deze nieuwkomers elk besef van de risico’s van dergelijk gedrag en uitingen.

De NCTV verklaart deze ontwikkeling uit het ontstaan van een nieuwe generatie extreemrechtse jongeren: “[Er is] een geheel nieuwe generatie opgestaan, die met het internet

7 — Zie hiervoor een uitzending van Nieuwsuur van 2-2-2021 (www.nos.nl/nieuwsuur/artikel/2362778-zo-gaat-het-eraan-toe-in-rechtsextremistische-chatgroepen) en “[Ik ga haar met een Glock 17 vermoorden](#)” - Kafka

en communicatie-apps is opgegroeid. Zij zullen niet snel lid worden van een in hun ogen ouderwetse groep, maar komen op kanalen als Telegram, Instagram en Discord in aanraking met rechts-extremistisch gedachtegoed. Juist de geringe aantrekkingskracht van gekende kleine rechts-extremistische groepjes kan ertoe leiden dat online radicaliserende Nederlandse personen onder de radar blijven. Dat kan bijdragen aan de genesis van een sociaal ecosysteem, waar de drempel om gewelddadige acties te bespreken laag is.” (NCTV, 2020)

4. Omvang en betekenis

In dit hoofdstuk wordt geprobeerd om de ontwikkelingen van het extreemrechtse landschap te duiden op basis van kwantitatieve data. Er wordt onder andere gekeken naar de zichtbare grootte van aanhangers, maar ook naar het aantal publieke manifestaties.

4.1 Aanhang van offline extreemrechtse organisaties

Zoals in hoofdstuk 3 beschreven, is er een verschil in de aantallen aanhangers van offline en online extreemrechts. De exacte ledenaantallen of aantallen aanhangers van offline extreemrechtse organisaties zijn ons onbekend. Bij de meeste organisaties is er immers geen sprake van een formele ledenstructuur. Als er al een ledenadministratie is, maken deze organisaties doorgaans geen ledentallen bekend. Of deze organisaties doen zich om propagandistische redenen groter voor dan ze zijn en schermen met ongehoofwaardige aantallen aanhangers of leden. Er is dus geen mogelijkheid om betrouwbare informatie rond ledentallen te vergaren.

Ten aanzien van het aantal actieve aanhangers van offline organisaties is doorgaans op basis van aantallen zichtbare activisten wel een beredeneerde schatting te maken van de hoeveelheid actieve leden. Het gaat dan om aantallen leden of aanhangers die regelmatig deelnemen aan publieke acties (demonstraties en manifestaties) of aan andere zichtbare activiteiten van een organisatie (zaalbijeenkomsten of activiteiten op sociale media).

Maar het extreemrechtse landschap is diffuser aan het worden, waardoor het bepalen van de aanhang van extreemrechtse organisaties is bemoeilijkt. Zoals in paragraaf 3.3 al beschreven, zijn er de laatste jaren fluide netwerken ontstaan en zijn er ook extreemrechtse organisatievormen zichtbaar die zich grotendeels of geheel op internet bevinden. De meeste van deze (half)digitale groeperingen verdwijnen na een korte tijd weer. Het zicht op aantallen aanhangers van dergelijke kortdurende en wisselende samenwerkingsverbanden is lastig te verkrijgen.

Daarom beperkt onderstaande tabel zich tot de offline aanhang van extreemrechtse organisaties. Door de aantallen te vergelijken met voorgaande jaren is echter wel een ontwikkeling te zien.

Tabel 4.1: Actieve leden 2016-2020

	2016	2017	2018	2019	2020
Diverse 'identitaire' actiegroepen ⁸	21	95	110	115	95
Diverse neonazistische actiegroepen ⁹	80	80	85	75	60
NVU (partij)	75	30	25	10	10
Erkenbrand (studiegenootschap)	50	50	25	25	10
Identitair Nederland (partij)	-	-	50	10	5
Totaal	420	255	295	235	180

In bovenstaande tabel 4.1 is een overzicht van aantallen actieve aanhangers van de Nederlandse extreemrechtse actiegroepen, een studiegenootschap¹⁰ en twee kleine partijen. In de jaren 2015-2016 wisten veel van deze groepen te profiteren van maatschappelijk protest tegen de noodopvang van grote groepen vluchtelingen en maatschappelijke onrust over onderwerpen als islamitisch terrorisme en Zwarte Piet. Dat was zichtbaar in de aantallen actieve aanhangers van diverse organisaties. In de loop van 2016 begonnen die aantallen echter weer te dalen. Die dalende trend heeft zich tot en met 2020 voortgezet. Al is het totaal aantal actieve rechtsextremisten nog steeds iets groter dan in de jaren voor 2015, toen er jarenlang een stabiel aantal van circa honderd actieve rechtsextremisten was.

De oorzaak van deze afname is niet met zekerheid vast te stellen. Maar wel is het een gebruikelijk verschijnsel dat een groot deel van mensen die actief worden in extreemrechtse groepen doorgaans maar een kortere periode (enkele maanden tot enkele jaren) actief blijven. Als er vervolgens amper nieuwe aanwas is, zal er dus een netto afname van het aantal activisten zijn. Op deze manier is te begrijpen dat de snelle toename in aantallen activisten in de onrustige jaren 2015-2016 niet als vanzelfsprekend een vervolg heeft gekregen toen er in de jaren daarna minder onrust bestond op voor extreemrechts betekenisvolle thema's.

4.2 Vormen van online rechtsextremisme

Sinds het internet medio jaren negentig van de vorige eeuw publiekelijk toegankelijk werd, is het belang van internet voor de samenleving jaarlijks toegenomen en inmiddels onmisbaar voor het functioneren van maatschappij, individuen en organisaties. Dat geldt ook voor extreemrechtse organisaties.

8 — Onder de categorie 'identitaire' actiegroepen vallen organisaties als Pegida, Identitair Verzet, Geuzenbond, Rechts In Verzet, Voorpost, Nijmegen Rechtsaf en enkele andere kleine organisaties.

9 — Onder de categorie neo-nazistische actiegroepen vallen organisaties als Blood & Honour Nederland, Proud Boys Nederland, Racial Volunteer Force, Volksverzet, Rascals Zuidwest en enkele andere kleine organisaties.

10 — De actieve aanhang van Erkenbrand is moeilijk te bepalen. In de zomer van 2016 werd de groep opgericht door enkele personen en wist al snel een actieve kern van circa 25 personen te verzamelen en te behouden. Tijdens de jaarlijkse congressen van de organisatie waren, volgens eigen opgave van Erkenbrand, respectievelijk rond de 100 (2016), 200 (2017), 150 (2018), 100 (2019) personen aanwezig. In potentie was de aanhang dus veel groter.

Extreemrechtse activiteit op het internet bestaat zolang het internet zelf. Voor rechtsextremisten is het internet belangrijk, zo niet onmisbaar geworden. Dat vertaalt zich de afgelopen jaren ook in een verschuiving van extreemrechtse activiteit van de 'echte wereld' naar het internet. In 2020 is er een generatie van adolescenten die is opgegroeid met de alomtegenwoordigheid van internet en sociale media. Voor het kennisnemen, maar ook voor het deelnemen aan maatschappelijke en politieke ontwikkelingen maken zij steeds vaker gebruik van internet en doet dat in verschillende vormen.

Internet als medium

Het internet en sociale media maken het organiseren van politieke activiteiten makkelijker.

Een eerste belangrijk gebruik is om nieuwe aanhang te werven. Voor organisaties die naast het internet ook een formele structuur hebben, kan dat betekenen dat er op die manier nieuwe leden worden geworven. Of dat met enig succes gebeurt, is echter maar zeer de vraag. Er blijkt dat bij de meeste extreemrechtse groepen die formele lidmaatschappen kennen, de afgelopen jaren geen sprake is geweest van een groei in het aantal actieve leden. Er kan echter gestreefd worden naar digitale betrokkenheid of digitaal 'lidmaatschap', bijvoorbeeld in aantallen volgers van een website of socialemediakanalen. Daar lijkt wel sprake te zijn van een toename van aantallen volgers. Tegelijkertijd moet de betekenis daarvan niet overschat worden. Er is weliswaar sprake van een toename in bereik van de boodschap van een organisatie, maar er is verder niet veel te zeggen over de motivatie en werkelijke betrokkenheid van deze volgers. Er kan sprake zijn van oprechte aanhangers, maar ook van bijvoorbeeld media of politieke tegenstanders die op de hoogte willen blijven. Wat in ieder geval wel duidelijk is, is dat de aantallen volgers van socialemediakanalen doorgaans in geen enkele verhouding staan tot het aantal actieve aanhangers. Zo wordt de Facebookpagina van Pegida door ruim 21.000 mensen gevolgd, maar weet deze organisatie zelden meer dan vijftien demonstranten op de been te krijgen.

Een tweede vorm van gebruik van Internet en sociale media is voor het aankondigen van activiteiten, bijvoorbeeld een demonstratie. Zo'n aankondiging richt zich primair op de

eigen achterban en andere geïnteresseerden. Er zijn echter ook extreemrechtse organisaties, vooral Pegida, die het aankondigen zelf als actiemethode gebruiken. Door het aankondigen van acties en demonstraties met een omstreden karakter (bijvoorbeeld het verscheuren van een Koran) aan te kondigen wordt gepoogd om onrust te creëren onder lokale bestuurders of tegenstanders.

Enigszins anders ligt dit voor in paragraaf 3.3 al besproken fluïde organisaties die oproepen tot acties. Er wordt door hen vaak opgeroepen om naar een bepaalde linkse of antiracistische bijeenkomst toe te gaan, zonder dat er verder duidelijk wordt gemaakt wat er gaat gebeuren of wie er verantwoordelijk is. Dat levert regelmatig een situatie op waar een groep rechtsextremisten opduikt bij een linkse actie om daar de confrontatie aan te gaan. In de meeste gevallen is de overheid op de hoogte van zo'n actie en voorkomt politieoptreden confrontaties.

Internet als actiemiddel

Naast het internet dat als medium gebruikt wordt om met de achterban, geïnteresseerden en anderen te communiceren, wordt het internet door extreemrechts ook gebruikt als middel om acties uit te voeren. Zo valt te denken aan het organiseren en ondertekenen van online petities of het oproepen om berichten te sturen aan politici om aandacht te vragen voor hun politieke ideeën of eisen. Maar veel extreemrechtse politieke activiteiten op internet gaan ook een stapje verder.

Extreemrechts is bepaald geen uitzondering als het gaat om het produceren van nepnieuws. Door het creëren en verspreiden van nepberichten, vervalste foto's of screenshots en andere nepuitingen proberen rechtsextremisten het eigen gelijk te onderbouwen, onrust te creëren of tegenstanders in een kwaad daglicht te stellen.

Het digitaal lastigvallen of stalken van anderen wordt doorgaans betiteld als 'trollen'. Dit overkomt veel publieke personen. Zo zijn bekende linkse politici met enige regelmaat slachtoffer van individuele extreemrechtse trollen. In andere gevallen is zichtbaar dat er op extreemrechtse platforms wordt opgeroepen of gemobiliseerd om specifieke personen digitaal lastig te vallen. Meestal gaat het dan om het versturen van berichten gericht aan die personen. Er is ook een variant

hierop bekend. Dan wordt een specifiek persoon ongevraagd toegevoegd aan een bepaalde Telegramgroep, krijgt daar een grote hoeveelheid beledigingen over zich heen en wordt vervolgens weer uit de groep gegooid.

Een stap verder gaat het bedreigen van mensen. Ook dat kent twee vormen. In de eerste vorm wordt een dreigement, concreet of suggestief, direct aan de bedreigde gestuurd. Dergelijke bedreigingen leiden met regelmaat tot arrestaties en veroordelingen. In de tweede vorm wordt op een algemene plek op het internet, bijvoorbeeld een discussie of reactiedraad op sociale media, een bedreiging geuit, die het slachtoffer dus niet direct bereikt.

‘Doxing’ is het op internet openbaar maken van privégegevens als woonadres, telefoonnummer, werkgever of gegevens over familieleden, met als doel om een persoon te intimideren. Dit is een methode die op internet veel wordt toegepast. In een extremistische context is het intimiderend effect echter groter, door de dreiging die daarvan uitgaat. Aangezien dit middel tot veel ophef heeft gezorgd, is eind 2021 een politiek initiatief genomen om tot wetgeving te komen die doxing strafbaar moet maken.

Als laatste kan er ook gebruik gemaakt worden van technisch activisme. Zo worden er vanuit extreemrechts bijvoorbeeld af en toe hackpogingen gedaan, vooral van socialemedia-accounts. Een andere vorm van technisch activisme is het overnemen van een identiteit. Daarbij wordt een valse internetidentiteit gecreëerd van een bestaand persoon of een bestaande groep, om namens deze persoon of groep uitspraken te doen en zo iemand in diskrediet te brengen. Tenslotte wordt een enkele keer overgegaan tot georganiseerde actie, zoals het uitvoeren van een DDOS-aanval, waarbij een website ontoegankelijk wordt gemaakt door deze te bestoken met een grote hoeveelheid digitale informatieverzoeken.

4.3 Extreemrechtse publieke manifestaties

In eerder monitoronderzoek naar extreemrechts geweld van de Anne Frank Stichting¹¹ gaven we een overzicht van de hoeveelheid extreemrechtse geweldsincidenten in Nederland. Deze aantallen konden wij baseren op politiedata. In 2021 bleek echter dat door gewijzigde omstandigheden het niet mogelijk was om deze data van de Nationale Politie te ver-

11 — Zie <https://www.annefrank.org/nl/over-ons/onderzoek/sociaal-onderzoek/monitor-racisme-en-extremisme/>

krijgen. Daarom zal in deze publicatie geen overzicht kunnen worden gemaakt van het aantal extreemrechtse geweldsincidenten in Nederland.

Geweldloze manifestaties

Publieke manifestaties van extreemrechts zijn in veruit de meeste gevallen niet gewelddadig, maar geweldloos. Om enig inzicht te kunnen geven in de organisatorische potentie van extreemrechtse organisaties kan gekeken worden naar het aantal demonstraties dat jaarlijks georganiseerd wordt in deze kringen.

Tabel 4.2: Aantallen extreemrechtse demonstraties in Nederland 2016-2020

2016	2017	2018	2019	2020
42	29	33	34	22

In 2020 is na drie jaren van een min of meer stabiel aantal extreemrechtse demonstraties een behoorlijke daling te zien. Die hangt waarschijnlijk samen met de strenge maatregelen tegen de verspreiding van het coronavirus die vanaf maart 2020 gedurende een groot deel van het jaar golden. Daardoor was het gedurende langere periodes erg moeilijk om demonstraties of andere publieke bijeenkomsten te organiseren.

Naast zelf georganiseerde demonstraties zijn extreemrechtse groepen vaak actief bij demonstraties van andere organisaties waar zij de doelen van onderschrijven. In 2020 ging dat vooral om demonstraties die zich tegen beperkende coronamaatregelen keerden. Omdat er erg veel en erg verspreid is gedemonstreerd rond dit thema is het niet goed mogelijk geweest om alle extreemrechtse activiteiten rond dit thema te monitoren. Er zijn in ieder geval bij vijftien grotere protesten extreemrechtse activisten en groepen aanwezig geweest. In twee gevallen waren rechtsextremisten ook betrokken bij geweldpleging tegen agenten. Vooral de deelname van Voorpost en van Proud Boys Nederland was erg zichtbaar. Voorpost-activisten bezochten groepsgewijs demonstraties en liepen daarbij *en bloc* voorzien van prinsenvlaggen. Proud Boys Nederland viel op omdat zij betrokken waren bij de organisatie van enkele demonstraties in Zeeland, maar ook omdat een prominent lid gearresteerd en veroordeeld werd vanwege het gebruik van

fors geweld tegen agenten tijdens een demonstratie. Rond de betrokkenheid van extreemrechtse groepen is vrijwel geen enkele discussie in kringen van de organisatoren van deze protesten, die doorgaans geen extreemrechts gedachtegoed aanhangen. In enkele gevallen zijn bekende extreemrechtse activisten nauw betrokken (geweest) bij organisaties die zich verzetten tegen de coronamaatregelen, zoals Nederland in Opstand of Rijnmond in Verzet.

Waar Nederlandse rechtsextremisten normaal gesproken ook diverse demonstraties in het buitenland bezoeken is dat in 2020 ook maar op zeer beperkte schaal gebeurt. Bij twee neonazistische demonstraties in Duitsland liepen enkele Nederlandse neonazi's mee. Verder waren er bij een groot Europees protest tegen Coronamaatregelen in Berlijn grote groepen Nederlandse demonstranten aanwezig. Onder hen waren ook enkele bekende rechtsextremisten.

Waarschijnlijk zijn coronamaatregelen en daarmee samenhangende reisbeperkingen ook hier oorzaak van het beperkte aantal deelnames.

4.4 Gevaarzetting

Vanwege het ontbreken van geweldscijfers over het jaar 2020 is het moeilijk om een goede kwantitatieve beschrijving te geven van de geweldsdreiging vanuit extreemrechts. Maar er is wel in meer algemene zin iets te zeggen over internationale en ideologische ontwikkelingen en de betekenis voor Nederland.

In een aantal westerse landen is, anders dan in Nederland, sprake van toename van ernstige geweldsdreiging vanuit extreemrechtse hoek. De *Global Terrorism Index 2020. Measuring the Impact of Terrorism* (Institute for Economics & Peace, 2020) laat een duidelijke stijging zien van extreemrechtse terroristische incidenten in de Westerse wereld, een ruime verzevenvoudiging van het aantal doden in de laatste vijf jaar, waarvan het grootste deel in de Verenigde Staten (VS). Beeldvormende voorbeelden waren de aanslag op een synagoge in Pittsburgh met elf doden (oktober 2018, VS), de massamoord in twee moskeeën in Christchurch met 51 doden (maart 2019, Nieuw-Zeeland), de moord op CDU-politicus Walter Lübcke (juni 2019, Duitsland), de aanval op een synagoge in Halle met twee doden (oktober 2019, Duitsland) en de moordaanslag op bezoekers van twee waterpijp-

cafés in Hanau met negen doden (februari 2020, Duitsland). Europol rapporteert in het jaarlijkse *European Union Terrorism Situation and Trend Report 2021* (Europol, 2021) dat, behalve de aanslag in Hanau, binnen Europa in 2020 geen voltooide aanslagen vanuit extreemrechts hebben plaatsgevonden. Wel werden drie aanslagen voorkomen in België, Duitsland en Frankrijk.

In hetzelfde rapport meldt Europol dat personen die gearresteerd werden in verband met extreemrechtse terroristische plannen in Europa, in toenemende mate erg jong zijn, het gaat vaak om minderjarigen. Daarbij wijst het rapport nadrukkelijk op de relatie met ontwikkelingen op internet. Ten eerste wijst Europol daarbij naar werving en verspreiding van extreemrechtse propaganda via de online gamewereld. In 2020 werd in Europa een toename in het gebruik van games gezien om extreemrechtse ideeën te verspreiden. Omdat gebruikers van deze gameplatforms vaak jongeren zijn, ziet Europol ook een verband met de lage leeftijd van de verdachten van terreurplannen. Op extreemrechtse internetlocaties wordt vaak gerefereerd aan de overeenkomsten tussen bekende aanslagen van Anders Breivik in Noorwegen en Brentan Tarrant in Nieuw-Zeeland en zogenaamde *first person shooting games*. Het gaat daarbij om spellen waarbij een gamer zoveel mogelijk mensen moet doodschieten (L. Berntzen & J. Ravndal, 2021).

Ten tweede is de opkomst van de zogenaamde ‘Siege-cultuur’ en het daarop gebaseerde ‘accelerationisme’ van betekenis volgens Europol. Vanuit een Amerikaans internetforum (Iron March) dat actief was tussen 2011 en 2017 is een aantal extreemrechtse online gemeenschappen voortgekomen, dat zich niet alleen tot de VS beperkte, maar ook in Europa en Nederland activiteiten ontplooië. Binnen deze gemeenschappen werd voortgebouwd op het boek *Siege* van de Amerikaanse neonazi James Mason. In dat boek wordt gepleit voor extreemrechts terrorisme en met dit pleidooi heeft ook het zogenaamde accelerationisme aanhang en populariteit gekregen binnen dit internationale online netwerk van vaak jonge rechtsextremisten. Dit accelerationisme bepleit dat er een rassenoorlog aanstaande is, waarin op grote schaal burgeroorlogen in westerse landen zullen ontstaan. Om dit grote gevecht niet te verliezen zou er een eerste klap moeten worden uitgedeeld, bijvoorbeeld door

middel van een terroristische aanslag. Daarmee kan de start van deze onafwendbare rassenstrijd volgens aanhangers van deze gedachte versneld worden (vandaar accelerationisme) nu de blanke oorspronkelijke bewoners nog in het numerieke voordeel zijn.

De vraag is of de toename aan extreemrechts terrorisme, zoals dat internationaal wordt gesignaleerd of de door Europol geschetste ontwikkelingen op het digitale speelveld, ook concrete bedreigingen voor Nederland veroorzaken. Het antwoord daarop moet genuanceerd zijn. Concrete aanwijzingen van dreiging zijn er niet. Het extreemrechtse landschap in Nederland verschilt al decennialang in samenstelling, organisatiegraad en slagkracht van extreemrechts in ons omringende landen (Duitsland, België, Engeland). Georganiseerd extreemrechts in Nederland kenmerkt zich doorgaans grotendeels door de keuze voor geweldloos activisme. Tegelijkertijd moet er wel geconstateerd worden dat er binnen Nederlandse extreemrechtse kringen in beperkte mate sprake is van openlijke sympathie voor gewelddadige en terroristische acties. Zo werden bijvoorbeeld de moord-aanslag op de CDU-politicus Lübcke en de massamoord in Christchurch, Nieuw-Zeeland in het openbaar toegejuicht door enkele personen die in het verleden ook al sympathie betuigden voor de massamoord van Anders Breivik.

Meer recent zijn ook de zorgen in Nederland toegenomen rond het genoemde accelerationisme.

In 2020 werden twee Nederlandse jongemannen gearresteerd die zich binnen verschillende online gemeenschappen gewelddadig of bedreigend hadden uitgelaten en ideeën hadden gedeeld om tot een aanslag te komen.¹² In december 2021 werden beide veroordeeld tot lange voorwaardelijke celstraffen wegens deelname aan een rechtsextremistische en terroristische organisatie en opruiing tot strafbare en terroristische misdrijven.¹³

Naast de dreiging van geweld kan er ook sprake zijn van andere bedreigingen vanuit extremistische – waaronder extreemrechtse – organisaties. Het gaat daarbij om het twijfel zaaien over het functioneren of de noodzaak van de democratische rechtsstaat en mensenrechten. Vooral via internet lijken extreemrechtse personen hier steeds vaker in te slagen en op die manier invloed te hebben op het publieke debat. Dit gevaar van publieke beïnvloeding wordt

12 — <https://nos.nl/artikel/2365414-om-verdenkt-twee-mannen-van-rechts-extremistische-terreurplannen> (2.3.2022)

13 — Rechtbank Rotterdam 2-12-2021, ECLI:NL:RBROT:2021:11858 en ECLI:NL:RBROT:2021:11857

ook gesignaleerd door de AIVD, die het heeft over “de niet-gewelddadige dreiging tegen de democratische rechtsorde die voortkomt uit activiteiten als systematisch haatzaaien, bevolkingsgroepen demoniseren, intimideren of een sfeer van angst creëren. Deze dreiging gaat bijvoorbeeld uit van het ‘intellectuele’, door de alt-rightbeweging geïnspireerde, rechts-extremisme. Het gedachtegoed van alt-rechts, gebaseerd op rassenleer, druist in tegen de principes waar onze democratische rechtsorde op gebaseerd is. Het Nederlandse alt-rechts tracht dit zeer extremistische gedachtegoed tot gemeengoed te maken, bijvoorbeeld door het idee te verspreiden dat er sprake is van een bewust en gestuurd beleid vanuit de huidige machthebbers en media, dat moet leiden tot een ‘omvolking’ en uiteindelijke vernietiging van het blanke ras. Men wil bereiken dat een culturele omwenteling plaatsvindt naar een maatschappij waarin racisme normaal is. Dit om uiteindelijk de weg vrij te maken voor een politiek bestel dat alleen de grondrechten van de blanke burger waarborgt. Als dergelijk gedachtegoed in de toekomst steeds meer voet aan de grond krijgt in de Nederlandse samenleving en daarmee ook doorsijpelt naar het openbaar bestuur, is dat een bedreiging voor de Nederlandse democratische rechtsorde.”(AIVD, 2018)

Ook is er een nieuwe dreiging waarneembaar, van buitenlandse beïnvloeding door overheden, waarbij gebruik lijkt te worden gemaakt van extreemrechtse groepen. Deze dreiging hangt deels samen met de reeds geschetste dreiging die uitgaat van de beïnvloeding van het publieke debat. Sinds enige tijd is zichtbaar dat er vanuit extreemrechtse kring interesse is om kennis te nemen van boodschappen van buitenlandse mogendheden, zelf bij te dragen aan beeldvorming door buitenlandse mogendheden of boodschappen van buitenlandse mogendheden actief te verspreiden. Zo waren er verschillende extreemrechtse personen aanwezig op bijeenkomsten waar het Russische narratief over het neerschieten van de MH17 werd verteld. In oktober 2019 werd bijvoorbeeld in het Haagse Nieuwspoor een documentaire vertoond, waarin werd ontkend dat de MH17 was neergeschoten door een raket. Deze bijeenkomst was opgezet door pro-Russische activisten en werd bezocht door verschillende extreemrechtse activisten. Die extreemrechtse personen berichtten vervolgens via hun eigen kanalen weer

over deze bijeenkomst en documentaire. Een ander voorbeeld is het inzetten van bekende extreemrechtse Nederlanders door de Engelstalige Russische staatszender Russia Today, die in Nederland via internet en satelliet te bekijken is. Zij werden in gesprekken en interviews gevraagd om hun (negatieve) ideeën of commentaar over ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving te geven.

Samengevat kan de dreiging van ernstig geweld vanuit extreemrechts als zeer gering worden omschreven, maar wel voorstelbaar. De AIVD formuleert in haar jaarverslag: “Aanslagen in het buitenland lieten zien dat rechts-extremisme kan overgaan in terrorisme. Mede daarom is er reden bezorgd te zijn dat ook in Nederland personen zullen radicaliseren. Dat maakt dat terroristische aanslagen door rechts-extremisten in Nederland op dit moment mogelijk zijn.” (AIVD, 2021)

Naast de dreiging van geweld is er ook sprake van een potentiële dreiging voor de democratische rechtsorde door het (systematisch) delen van opinies die afbreuk doen aan de democratische rechtsorde, soms geïnspireerd door berichten of propaganda van buitenlandse mogendheden.

5. Respons

Rechtsextremistische ontwikkelingen blijven in de Nederlandse samenleving niet onopgemerkt. En dat levert een respons op vanuit zowel de overheid als de samenleving. De overheidsrespons op extreemrechtse ontwikkelingen is in drie categorieën onder te verdelen: bestuurlijke, strafrechtelijke en curatieve/preventieve respons. Met bestuurlijke respons bedoelen wij formele reacties met een beperkend of repressief karakter door overheidsorganen. Te denken valt aan het preventief verbieden of inperken van extreemrechtse acties of het uitvaardigen van noodbevelen. Strafrechtelijke respons op extreemrechtse activiteiten vindt plaats bij het overtreden van de diverse strafrechtelijke discriminatieartikelen, maar kan ook betrekking hebben op commune delicten met een extreemrechtse achtergrond. Met een curatieve en preventieve respons doelen wij op de initiatieven die anders dan op een repressieve manier iets willen doen aan rechtsextremisme. Primair moeten we daarbij denken aan educatieve projecten en projecten die tot doel hebben radicalisering van individuen te voorkomen of radicalen te deradicaliseren.

5.1 Bestuurlijke respons

In 2020 stonden veel bestuurlijke maatregelen in zijn algemeenheid in het kader van de bestrijding en inperking van de coronapandemie vanaf maart van dat jaar. Dat ging vooral op voor publieke manifestaties. Aanvankelijk conformeerden extreemrechtse organisaties zich aan maatregelen als lockdowns en beperken van aantallen samenkomende mensen, zoals die golden vanaf 12 maart 2020, en waren er geen demonstraties of bijeenkomsten, zoals eerder beschreven. Maar dat beleid veranderde al na enige weken. Eind april 2020 kondigden zowel Rechts in Verzet als Pegida een demonstratie aan. Rechts in Verzet wilde in Enschede demonstreren tegen de gebedsoproep van een lokale moskee. Pegida wilde in Zwolle demonstreren tegen bijeenkomsten in de moskee in coronatijd. De burgemeesters van beide plaatsen verboden deze demonstraties, waarbij zij zich beriepen op de geldende noodverordening tegen verspreiding van het coronavirus én op de gezondheidsrisico's voor demonstranten, omstanders en politie. Volgens de op dat moment geldende noodverordening mochten er geen publieke samenkomsten van meer dan twee personen zijn. Voor demonstraties bestond geen uitzondering.

Dat besluit leidde tot bedenkingen van enkele hoogleraren staatsrecht. Zij betogen dat met een dergelijke noodverordening de Grondwet niet genegeerd mag worden en dat, ondanks corona, het recht op demonstratie gewoon gehandhaafd moet worden. Wel zou de bescherming van gezondheid van agenten eventueel een valide argument kunnen zijn, wanneer het te verwachten is dat zij zouden moeten optreden vanwege de demonstraties. (Roorda & Brouwer, 2020)

De publieke en politieke discussies over de verhouding tussen demonstratievrijheid en overheidsbeperkingen ten behoeve van coronabestrijding zullen de maanden daarna een vlucht nemen, wanneer ook demonstraties tegen coronamaatregelen verboden en ontbonden worden.

Eén van de eerste pogingen om die discussie op scherp te zetten, vindt begin juni 2020 plaats in Amsterdam. Op de Dam vond begin die maand een massale demonstratie plaats ten gunste van de Black Lives Matter-beweging. Daar worden de (inmiddels minder strenge, maar nog wel geldende) coronamaatregelen op grote schaal genegeerd. Om deze ogenschijnlijke tegenstrijdigheid aan de kaak te stellen kondigt Pegida enkele dagen later zelf een demonstratie op de Dam aan. Volgens een bericht van Pegida werd deze demonstratie echter verboden. Op de dag zelf verscheen de leider van Pegida alleen op de Dam en werd daar met rust gelaten, aangezien één persoon wettelijk gezien geen demonstratie is.

In een aanvraag tot voorlopige voorziening rond een demonstratieverbod in Den Haag oordeelde de bestuursrechter ondertussen dat de noodverordening geen grond bevat om demonstraties te verbieden, maar de bedreiging van de gezondheid wel, ook als dat om de gezondheid van demonstranten zelf gaat. Wel stelde de bestuursrechter dat er een relatie is met het aantal verwachte demonstranten. Als het om een kleinere demonstratie gaat, waarbij anderhalve meter afstand gehouden kan worden, vervalt deze grond om te verbieden.¹⁴

Desondanks werden er in 2020 nog minstens drie extreemrechtse demonstraties verboden. Op 4 september wilde Pegida voor een moskee in Apeldoorn demonstreren. De demonstratie mag doorgang vinden, met inachtneming van de geldende coronabeperkingen. Enkele dagen van tevoren kondigt Pegida echter aan dat tijdens de demonstratie een Koran vernietigd zal worden. Daarop wordt de demonstratie alsnog verboden, omdat dit mogelijk onbeheersbare

¹⁴ — Rb. Den Haag 19-6-2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:5577.

openbare ordeproblemen zou veroorzaken. Op 7 november wordt een demonstratie *Handen af van Zwarte Piet* door de burgemeester van Amsterdam verboden, volgens opgave van de demonstranten. Tenslotte verbood de burgemeester van Eindhoven een demonstratie van Pegida in de oudejaarsnacht, vanwege de te verwachten openbare ordeproblemen en de beperkte capaciteit van de politie op dat tijdstip. Een bijzondere zaak ontwikkelde zich in Enschede. Daar had een groepje activisten van Pegida in 2018 een poging gedaan om de aangewezen bouwplaats voor een nieuwe moskee te ‘ontheiligen’. De groep plaatste er een serie christelijke kruizen met anti-islamkreten op en voerde een ritueel uit waarbij varkensbloed over de grond werd gesprend. Het idee was dat hiermee deze locatie ‘besmet’ zou raken en niet meer te gebruiken zou zijn voor de bouw van een moskee. Naar aanleiding van deze actie legde de gemeente Enschede Pegida een bestuurlijk verbod op om boodschappen te plakken, plaatsen of kladden in Enschede, onder dreiging van een dwangsom voor de leider van Pegida voor elke keer dat Pegida of hijzelf zich schuldig zou maken aan plakken, plaatsen of kladden in de openbare ruimte. De bestuursrechter stelde de gemeente in het ongelijk, omdat niet aangetoond kon worden dat deze leider van Pegida bij de gewraakte actie aanwezig was en dat niet kon worden vastgesteld dat hij de kruizen of borden zelf had geplaatst of dat de plaatsing daarvan aan hem kon worden toegerekend.¹⁵

5.2 Strafrechtelijke respons

In 2020 diende er een aantal strafzaken die extreemrechtse verdachten betrof ofwel invloed had op de bewegingsruimte van rechtsextremisten in Nederland binnen de grenzen van het strafrecht.

Geweld en bedreigingen met geweld

Het gerechtshof in Arnhem boog zich over een oudere zaak uit 2015. In een periode waarin er grote onrust was in Nederland rond de komst en opvang van Syrische oorlogsvluchtelingen gooide een man in Pannerden een vuurwerkbom in de woning van een Somalisch gezin. Hij plakte ook twee pamfletten aan de woning met een afbeelding van Geert Wilders en de tekst: “BLANK IS BETER, EIGEN VOLK EERST!!! ALLOCHTONEN MOETEN WEG HIER!! DIT IS PAS HET BEGIN!!!” Bij de recht-

¹⁵ — Rb. Overijssel, ECLI:NL:RBOVE:2020:1537

¹⁶ — Hof Arnhem-Leeuwarden 24-9-2020, parketnummer: 21-005629-17

bank was de man in 2017 al veroordeeld tot drie jaar gevangenisstraf en 1,000 euro schadevergoeding wegens het laten ontploffen van een bom, wegens bedreiging en haatzaaien. Dat vonnis werd bevestigd door het gerechtshof.¹⁶

In 2020 boog de rechtbank Den Haag zich over een zaak, waarbij een man zijn collega's had bedreigd met een terroristische aanslag. Hij dreigde handgranaten mee te nemen naar een moskee, wilde moslims doodschieten en liet zich positief uit over de extreemrechtse massamoord in twee moskeeën in Nieuw-Zeeland. In zijn huis vond de politie diverse wapens, waaronder een semiautomatisch geweer. De man werd door de rechtbank schuldig bevonden aan bedreiging met een terroristisch misdrijf en aan wapenbezit en hij werd tot dertig maanden cel veroordeeld.¹⁷

In een aantal zaken was er sprake van dreiging met geweld, moord of een terroristische aanslag.

Zo kwam een vraag voor te liggen bij de rechter of het strafbare bedreiging was, toen een lid van de Facebook-groep Steun de PVV reageerde op een bericht over een brandaanslag op een Zweedse moskee. De verdachte schreef onder dat bericht: "Moeten ze hier in Nederland ook eens wat vaker gaan doen." Het Openbaar Ministerie (OM) zag dit als aanzetten tot aanslagen op moskeeën en geweld tegen moslims vanwege hun godsdienst. De rechter oordeelde dat het inderdaad strafbaar was en dat zulke uitingen de kans op discriminerende en gewelddadige bejegening van anderen, moslims, verhogen.¹⁸

Ook de rechtbank in Lelystad behandelde een zaak waarin door een verdachte de terroristische massamoord in Nieuw-Zeeland werd toegejuicht. Een man plaatste de volgende tekst op Facebook: "I love what Chritian did in New Zealand, tomorrow I do the same, kill to moslims. I buy a gun, ik ga 40 moslims afknallen." De rechtbank veroordeeld hem tot negentig dagen celstraf vanwege het dreigen met een terroristisch misdrijf.¹⁹

In Amsterdam kwam een andere zaak voor de rechter. Dat betrof een jongeman die in een discussiegroep op internetmedium Telegram had aangekondigd een politica van de partij BIJ1 te zullen doodschieten. Hij werd vervolgd wegens een bedreiging gericht tegen het leven van de politica. De rechtbank en later het gerechtshof achtten hem schuldig. Hij werd veroordeeld tot vier maanden celstraf.²⁰

17 — Hof Den Haag 14-10-2020, *ECLI:NL:GHDHA:2020:1989*

18 — Rb. Haarlem 25-2-2020, parketnummer 15/710345-15

19 — Rb. Midden-Nederland 19-2-2020, *ECLI:NL:RBMNE:2020:562*

20 — Gerechtshof Amsterdam 29-12-2020, *ECLI:NL:RBAMS:2020:6760*

Discriminatie

Veel strafrecht met betekenis voor extreemrechts gaat om uitingsdelicten, vooral haatzaaien en discriminatoire groepsbeledigingen. Tegenwoordig worden veel van die discriminatoire beledigingen via het internet geuit.

Het Landelijk Expertisecentrum Discriminatie (LECD) van het OM meldde dat er bij de aangebrachte discriminatiezaken in 2020 in 9 gevallen (6% van het totaal aantal zaken) sprake was van een extreemrechtse achtergrond. Dat was meer dan in 2017 (1 geval), 2018 (3 gevallen) en 2019 (2 gevallen). (Openbaar Ministerie, 2021, p. 18)

Een principiële zaak die potentieel van belang is voor de behandeling van andere discriminatiezaken is de strafzaak tegen Geert Wilders vanwege zijn “Minder Marokkanen”-uitspraak. Die strafzaak kende in 2020 een arrest van het gerechtshof Den Haag.²¹ Het hof stelde vast dat de uitspraken van Wilders, in de context van zijn hele toespraak, als strafbare groepsbelediging moeten worden gezien. Het hof stelde: “In het bijzonder neemt het hof hierbij in aanmerking dat de verdachte de uitlating heeft gedaan ten aanzien van een minderheidsgroep in Nederland, zonder nadere uitleg, motivering of nuancering, waarbij hij zich op een weldoordachte wijze, met gebruikmaking van retoriek, tegenover een voorbereid publiek, voor het oog van de camera over deze gehele groep in negatieve zin heeft uitgelaten, terwijl hij wist dat de in die uitlating gebruikte bewoordingen eerder al tot ophef en beroering hadden geleid. Daarmee is de verdachte te ver gegaan.” Wilders kreeg naar aanleiding van deze beoordeling geen straf opgelegd. In 2021 boog de Hoge Raad zich nog over de zaak en bevestigde het arrest van het gerechtshof Den Haag.²²

In 2020 werden verschillende zaken voor de rechter gebracht, waarbij groepsbeledigingen waren geuit via het online platform VKontakte. Dat platform is van Russische makelij en er wordt niet of nauwelijks opgetreden tegen zaken als racisme, antisemitisme of rechtsextremisme. Verschillende personen, die vanwege radicale boodschappen verwijderd waren van Facebook vonden hier een onderdak.

In Zeeland kwamen drie extreemrechtse activisten voor de rechter in Middelburg vanwege berichten op VKontakte. Zij waren aangeklaagd wegens het aanzetten tot haat, discriminatie of geweld en groepsbelediging ten opzichte van Joden en moslims. Bij een van de verdachten werd ook een grote

21 — Gerechtshof Den Haag 4-9-2020, *ECL:NL:GHDHA:2020:1606*

22 — Hoge Raad 6-7-2021, *ECL:NL:HR:2021:1036*

partij zwaar vuurwerk gevonden. Zij werden veroordeeld tot taakstraffen tussen de veertig en de 200 uur.²³ De rechtbank Maastricht veroordeelde een man die op VKontakte racistische en antisemitische teksten plaatste en afbeeldingen van hakenkruisen en SS-runen. Hij was aangeklaagd voor groepsbelediging en het aanzetten tot discriminatie, haat en geweld en werd veroordeeld tot een taakstraf van 180 uur.²⁴ De rechtbank Lelystad behandelde een zaak tegen een man die haatberichten op VKontakte plaatste tegen Joden, Afrikanen, moslims, vluchtelingen en homoseksuelen. Hij werd veroordeeld tot 180 uur werkstraf wegens aanzetten tot haat en groepsbelediging.²⁵

5.3 Curatieve en preventieve respons

In 2020 is op zeer beperkte schaal sprake van initiatief dat zich richt op het voorkomen van extreemrechtse radicalisering (preventie) of het begeleiden van het verlaten van extreemrechts (curatieve respons).

Vanuit de centrale overheid is aandacht besteed aan de mogelijkheden om rechtsextremisme te signaleren. Zo biedt de Expertise-unit Sociale Stabiliteit (ESS)²⁶ kennis en advies aan gemeenten, gemeenschappen en professionals over het herkennen, duiden en omgaan met extreemrechts. Het Rijksopleidingsinstituut tegengaan Radicalisering (ROR)²⁷ biedt opleidingen voor overheidsmedewerkers om kennis te krijgen van preventie en aanpak van radicalisering en extremisme, waaronder rechtsextremisme.

Het Landelijk Steunpunt Extremisme (LSE)²⁸ ondersteunt de omgeving van extremisten en mensen die radicaliseren. Zij bieden perspectief en handelingsmogelijkheden, wanneer iemand in de directe omgeving radicaliseert. Daarnaast begeleidt het LSE ook begeleiding voor geradicaliseerde personen, die afstand willen nemen of de extremistische omgeving al hebben verlaten. Tenslotte biedt LSE ook ondersteuning aan families van radicalen.

Naast de overheid zijn ook private partijen in toenemende mate betrokken bij de bestrijding en preventie van (rechts) extremisme. Dat gebeurt in een aantal gevallen op basis van de (veronderstelde) publieke steun voor dergelijk optreden. In andere gevallen worden private partijen door de overheid verplicht om mee te werken aan dergelijk beleid.

23 — Rb. Middelburg 14-10-2020, parketnummers 02/006789/20, 02/006790/20 en 02/006791/20

24 — Rb. Maastricht 25-3-2020, ECL:NL:RBLIM:2020:2349

25 — Rb. Midden-Nederland, ECL:NL:RBMNE:2021:719

26 — Zie <https://www.sociale-stabiliteit.nl/>

27 — Zie <https://www.tegengaan-radicalisering.nl/>

28 — Zie <https://www.landelijksteunpuntextremisme.nl/> en <https://www.landelijksteunpuntextremisme.nl/mediadepot/2894d9e7a428/LSEOmgaanmetrechtsextremisme.pdf>

Een belangrijke en ingrijpende verandering die in 2020 grote impact heeft gekregen op extreemrechtse organisaties, is het aangescherpte beleid van grote internetbedrijven die sociale media leveren, zoals Facebook en Twitter. In 2020 werd naar aanleiding van wereldwijde protesten rond de Black Lives Matter-beweging een meer kritische houding aangenomen door die bedrijven. Het beleid ten aanzien van racistische en extremistische content werd aangescherpt, waardoor wereldwijd veel berichten met dergelijke inhoud werden verwijderd. Er werden ook accounts afgesloten van rechtsextremistische groepen. Dergelijke ‘*deplatforming*’ trof onder andere de Twitter-accounts van groepen als Identitair Verzet en Voorpost. Veel rechtsextremistische organisaties verplaatsten hun activiteiten – soms preventief – naar sociale media waarop minder streng werd gehandhaafd, zoals Telegram, VKontakte, Gab, Minds, Parler, Discord en Bitchute. Maar dat leverde niet altijd een werkbaar alternatief op. Aangezien die alternatieven veel minder bekend of populair zijn dan Facebook en Twitter, was het aantal personen dat de organisaties bij die overstap volgde maar een fractie van het oorspronkelijke aantal belangstellenden. Bovendien bleek dat er weliswaar niet door private actoren werd opgetreden, maar dat berichten op dergelijke sociale media nog wel strafrechtelijk vervolgd konden worden, zoals in de vorige paragraaf werd beschreven.

Ook faciliterende bedrijven kunnen extreemrechtse klanten weigeren of verwijderen. Zo zijn verschillende financiële bedrijven, banken en bedrijven als PayPal overgegaan tot het weren van extremistische organisaties en personen. Zo werd in 2017 bijvoorbeeld de PayPal-account van Identitair Verzet geblokkeerd.

5.4 Maatschappelijke omgang met extreemrechts

Vanaf 2016 is een verandering zichtbaar, waarbij extreemrechtse denkbeelden en extreemrechtse activiteiten meer ruimte in de Nederlandse samenleving en het Nederlandse politieke debat hebben gekregen en minder geconfronteerd werden met tegenwerking. In de jaren 2015 en 2016 was in een aantal gevallen zichtbaar dat de maatschappelijke weerbaarheid tegen extreemrechtse groepen, zoals die al decennialang func-

tioneerde, in mindere mate aanwezig leek. Betrokkenheid van extreemrechtse groepen bij lokale protesten bleek soms niet als problematisch te worden ervaren door de demonstranten en werd in een enkel geval zelfs toegejuicht. De taboesfeer, die sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog rond extreemrechts hing, verdween in betrekkelijk korte tijd.²⁹

Nadat de maatschappelijke onrust rond vluchtelingen in de loop van 2016 was weggeëbd, bleef deze grotere tolerantie voor extreemrechtse meningen en acties bestaan. Dat wil niet zeggen dat deze ideeën per se meer aanhang of sympathie hebben gekregen, maar vooral dat extreemrechtse ideeën en activiteiten steeds meer gezien worden als politieke meningen, die gelijk elke andere mening moeten worden beoordeeld en beantwoord. Een tekenend voorbeeld is dat de eerdergenoemde ‘omvolkingstheorie’ (zie paragraaf 3.2) ook overgenomen is in andere dan extreemrechtse kringen, zoals binnen de PVV en Forum voor Democratie en op het weblog GeenStijl.

Ook bij protestbewegingen rond andere thema’s was zichtbaar dat er geen taboesfeer meer heerste rond extreemrechtse groeperingen en uitingen. Bij demonstraties van de zogenaamde Gele Hesjes in 2018 en 2019 konden extreemrechtse groepen probleemloos deelnemen. Vanuit extreemrechtse groepen werden opzichtige pogingen gedaan om deze gelehesjesdemonstraties een anti-immigratiekarakter te geven. Ook bij de boerenprotesten van 2019 en 2020 was er sprake van zichtbare deelname van extreemrechtse groepen. Maar door de grote opkomst bij die demonstraties konden de kleine groepjes extreemrechtse aanwezigen nergens beeldbepalend worden of op enige wijze invloed uitoefenen. In 2020 werden extreemrechtse activisten en organisaties ook actief rond verschillende protesten tegen de coronamaatregelen. In een uitgebreide analyse schetst de NCTV (2021) een beeld van deze protesten, waarbij de grote meerderheid van de deelnemers hun verschillende zorgen over de Coronamaatregelen uit, binnen de wettelijke en democratische kaders. De NCTV ziet ook op kleine schaal invloed van extremistische groeperingen, waaronder rechtsextremistische.

29 —Zie hiervoor onder andere: Sterkenburg, N. (2021). *Van actie tot zelfverwezenlijking. routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts*. Universiteit Leiden, p. 346. <https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/handle/1887/3176648>

6. Conclusie

In 2020 kwamen rond extreemrechts drie lijnen bij elkaar.

Ten eerste werd een lijn voortgezet die al sinds 2016 zichtbaar is, waarbij sprake is van openlijke ideologische radicalisering. Daarbij is steeds vaker sprake van het in het openbaar delen van zeer racistische en antisemitische ideeën, waar eerder niet of zeer terughoudend uiting werd gegeven van dergelijke ideeën. Tegelijkertijd zijn er theorieën binnen extreemrechts in opkomst die de huidige situatie in de westerse samenleving als een (eind)strijd beschrijven. Dat gaat om de omvolkingstheorie, die stelt dat er een samen-zwering gaande is om de blanke westerse bevolking te vervangen door een multi-etnische samenleving. Verder wint het zogenaamde accelerationisme snel aan populariteit, dat stelt dat deze omvolking op korte termijn tot een rassenoorlog zal leiden. Er wordt bepleit om die rassenoorlog zo snel mogelijk te beginnen door het plegen van terroristische aanslagen, omdat het blanke ras die strijd nu nog kan winnen.

Ten tweede is in de Nederlandse samenleving een ontwikkeling zichtbaar waarbij er meer ruimte ontstaat voor extreemrechtse ideeën en acties. Waar tot enkele jaren geleden extreemrechtse ideeën bestreden werden door het isoleren van die ideeën en van de personen en groepen die dergelijke ideeën uitten, wordt er op dit moment steeds vaker ruimte gegeven aan dergelijke ideeën. Dat gebeurt zowel in het publieke debat, in de media als binnen de politiek. Dergelijke ideeën blijven niet onweersproken, maar leiden niet meer tot een isolement. Parallel aan deze ontwikkeling is ook zichtbaar dat extreemrechtse groepen en personen de afgelopen jaren geaccepteerd zijn geraakt binnen andere protestbewegingen. Ook dat is een nieuw verschijnsel, waar zij eerder door protestgroepen geweigerd of verwijderd werden. Rechtsextremisten waren in 2020 bijvoorbeeld zichtbaar aanwezig bij protesten tegen coronamaatregelen.

Ten derde speelt het internet en dan vooral sociale media een steeds belangrijker rol. Bijvoorbeeld bij de invloed van buitenlandse ideeën, zoals de omvolkingstheorie en het accelerationisme. Maar de invloed van sociale media was tijdens de corona-lockdowns ook goed zichtbaar in nieuwe vormen van snelle radicalisering van jongemannen in extreemrechtse Telegramgroepen. Ook dat gebeurde veelal onder invloed van accelerationistische ideeën.

Daar tegenover staat een afname van het aantal zichtbare

extreemrechtse activisten en een afname van het aantal extreemrechtse demonstraties in 2020. Maar het is niet duidelijk in hoeverre hier sprake is van een echte daling of van een corona-effect, omdat door de strenge coronaregels het veel minder goed mogelijk was om publieke manifestaties te organiseren.

Deze drie lijnen zorgen voor ingrijpende veranderingen van het Nederlandse extreemrechtse landschap. Eerst en vooral is die verandering zichtbaar in de dreiging die vanuit extreemrechts uitgaat in onze samenleving. Dat gaat ten eerste om een directe dreiging die uitgaat van de combinatie van radicale ideologieën die de samenleving in termen van (eind)strijd beschrijven en slecht zichtbare flitsradicalisering van jongemannen op het internet. Dat wordt in brede kring gezien als een potentieel gevaarlijke combinatie. Ten tweede is er sprake van een toenemende potentiële dreiging voor onze democratische rechtsorde. Die wordt zichtbaar wanneer enerzijds het extreemrechtse discours radicaliseert en in steeds fellere racistische en antisemitische termen wordt gesproken over kwaadaardige groepen en anderzijds er in de samenleving meer ruimte ontstaat om deze ideeën een podium te geven.

Literatuur

AIVD (2018), Rechts-extremisme in Nederland. Een fenomeen in beweging. Den Haag: AIVD.

AIVD (2021) Jaarverslag 2020. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, p.4.

Zie: <https://www.aivd.nl/documenten/jaarverslagen/2021/04/29/aivd-jaarverslag-2020>

Berntzen, L. & Ravndal, J. (2021) Monster or Hero? Far-right Responses to Anders Behring Breivik and the July 22, 2011 Terrorist Attacks. In: *Perspectives on Terrorism* Vol. 15-3.

Bjørgo, T. & Ravndal, J. (2019). Extreme-Right Violence and Terrorism: Concepts, Patterns, and Responses, ICCT Policy Brief September 2019. Zie: <https://icct.nl/publication/extreme-right-violence-and-terrorism-concepts-patterns-and-responses/> (9.2.2022)

Europol (2021), *European Union Terrorism Situation and Trend Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Zie: <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-2021-tesat>

Institute for Economics & Peace (2021) *Global Terrorism Index 2020: Measuring the impact of terrorism*. Sydney.

Zie: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/11/GTI-2020-web-2.pdf>

NCTV (2020) *Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 53 oktober 2020*. Den Haag : NCTV, p.15.

Zie: <https://www.nctv.nl/onderwerpen/dtn/documenten/publicaties/2020/10/15/dreigingsbeeld-terrorisme-nederland-53>

NCTV (2021) *De verschillende gezichten van de coronaprotesten*. Den Haag: NCTV. Zie: <https://www.nctv.nl/onderwerpen/dtn/documenten/publicaties/2021/04/14/fenomeenanalyse-de-verschillende-gezichten-van-de-coronaprotesten>

Openbaar Ministerie (2021) *Cijfers in Beeld 2020*.

Z.p. : Openbaar Ministerie.

Roorda, B. & Brouwer, J. (2020) *Coronacrisis en het recht (deel 11). De vrijheid om te demonstreren in coronatijd*.

Zie: <https://www.openbareorde.nl/tijdschrift/coronacrisis-en-het-recht-deel-11/> (3.3.2022)